

Олена Тюрікова
(Донецьк)

ФОЛЬКЛОР ДОНБАСУ: ПРОБЛЕМНІ ВЕКТОРИ СУЧАСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто проблеми дослідження музичного фольклору, зокрема, на прикладі Донбасу. Останній є регіоном пізнього різнорегіонального (для українців), різноетнічного заселення. Первинна стилізова строкатість, природна для фольклору, поступово, але не остаточно, долається. Доводиться, що фольклор Донбасу репрезентує всі трансформації, яким піддається народнопісенна творчість. Ключовою в обраному контексті визнається проблема маргінезу (Донбас в Україні, фольклор у сучасній музичній культурі, традиційне в сучасному тощо).

Ключові слова: музичний фольклор, сучасність, фольклор Донбасу, трансформації народнопісенної творчості, маргінез.

The problems of the music folklore in modern life are considered on the example of Donbass. It is the region of late different-region (for Ukrainians), different-ethnos settlement. The primary stylistic garishness, natural for folklore, step-by-step, but not completely, disappears. It is proved that the folklore of Donbass represents all the transformations in the modern folklore singing. The key problem in this context is the problem of the marginal (Donbass in Ukraine, folklore in the modern music culture, the traditional in the modern).

Keywords: music folklore, modernity, the folklore of Donbass, the transformations of folklore singing, the marginals.

В статье рассматриваются проблемы исследования музыкального фольклора, в частности, на примере Донбасса. Последний является регионом позднего разнорегионального (для украинцев), разноэтничного заселения. Первичная стилистическая пестрота, естественная для фольклора, постепенно, но не окончательно, стирается. Доказывается, что фольклор Донбасса репрезентует все трансформации, которые происходят в народнопесенном творчестве. Ключевой в избранном контексте признается проблема маргиналий (Донбасс в Украине, фольклор в современной музыкальной культуре, традиционное в современном).

Ключевые слова: музыкальный фольклор, современность, фольклор Донбасса, трансформации народнопесенного творчества, маргиналии.

Україна відома світові як країна з багатою народнопісенною спадщиною. Але якщо уважніше придивитися до публікацій, включаючи і наукові дослідження, і нотно-текстові збірники, і звукові записи (на CD чи DVD носіях), то можна помітити неоднаковість і неповноту вивчення та висвітлення фольклору з різних регіонів України.

До таких регіонів, разом з деякими південними та південно-східними районами України, належить Донбас¹. Певним суб'єктивним чинником означеної ситуації можна вважати стан етномузикології, яка «набиралася сил» протягом ХХ ст., тому більше зосереджували увагу на територіях, близьких до наукових центрів (насамперед Києва і Львова). Стримуючим фактором була також і відсутність достат-

ньої наукової бази, наукових кадрів для проведення належної роботи зі збирання та дослідження фольклорних матеріалів на місцях, у тому числі у віддалених від центру східних і південних областях.

Другим чинником, також суб'єктивного характеру, що тривалий час зумовлював відставання фольклористичних обстежень донбаських поселень, було уявлення про відсутність фольклорної культури в промислово-шахтарському регіоні. Ця позиція вже мала певні об'єктивні підстави, бо виходила з осмислення його економічно-господарської специфіки, яка забезпечувала переважання робітничих поселень (з відповідною культурою) над селянськими.

Але найпотужнішим об'єктивним чинником «ігнорування» фольклору була регіональна історія, специфіку якої визначає фактор заселення, тобто осілого освоєння

цих земель. Тривалий час їх вважали Диким полем, оскільки це була територія володінь кочових народів. Тільки із XVII ст. тут починають з'являтися пости і зимівники запорозьких козаків, а згодом сюди спрямовується потік переселенців з різних українських земель і сусідніх російських. Крім того, у різні часи потому сюди прийшли греки, німці, цигани, вірмени, серби тощо. Отже, у контексті цілісної української території Донбас є регіоном пізнього заселення. І заселяли його представники не однієї, а багатьох етнографічних груп українців та інших етносів. Це відповідним чином мало б відбитися на специфіці культури, у тому числі й фольклорної.

Підтвердження цього вже були представлені автором у статті десятирічної давнини «Рушійний компонент фольклорної динаміки (до вивчення фольклору Донеччини)» [9]. У ній, зокрема, на основі фактологічних даних щодо історії виникнення населених пунктів і формування їхнього етнонаціонального складу і завдяки розгляду конкретних фольклорних зразків, які представляють пісенну спадщину регіону, фольклор Донеччини запропоновано розглядати не як єдину в стильовому відношенні регіональну традицію, а як складену фольклорну культуру з репрезентантами на рівні локальної традиції (тобто традиції окремого поселення), музичного зразка (твору) чи навіть елементу пісенної стилістики. Також у статті наголошено на особливо динамічному характері фольклорної культури, що одночасно є і процесом, і результатом переплавлення «свого» і «чужого», взаємодії зазначених репрезентантів.

З часу виходу згаданої статті фольклористичні публікації щодо регіону поповнилися пісенними матеріалами Л. Єфремової [5], П. Тимофєєва [6], О. Тюрикової [7; 8], п'ятьма аудіоальбомами із записом автентичного співу виконавців із сіл Андріївка Великоновосілківського району, Богоявленка Мар'їнського району, Єгорівка Волноваського району, Іскра Великоновосілківського району, Семенівка (околиця м. Краматорська) Донецької області. Випуск дисків було здійснено протягом 2006–2007 років на замовлення Управління культури і туризму Донецької облдержадміністрації з ініціативи Донецького обласного навчально-методичного центру культури.

З 2003 року значно збільшилася територія, охоплена польовими обстеженнями, оскільки авторка долучилася до експедицій, організованих Всеукраїнською асоціацією молодих дослідників фольклору (ВАМДФ) під керівництвом Іллі Фетисова. Завдяки цим поїздкам, а також експедиціям Донецького обласного учбово-методичного центру культури (ДОУМЦК) і Донецької державної музичної академії імені С. С. Прокоф'єва (ДДМА) у поле зору авторки потрапили суміжні з Донецькою Луганська, Харківська, Дніпропетровська області.

Нагромадження нових матеріалів уже є достатньою підставою для сучасного осмислення й наукового узагальнення досліджуваного матеріалу.

Крім того, необхідність теперішніх фольклористичних досліджень актуалізується кардинальними змінами, зумовленими сучасністю з її глобалізаційними процесами і надто швидкісними темпами трансформацій у всіх сферах життя – сьогоднішній темп життя визначається вже навіть не космічною швидкістю, а стрімкістю доставки sms- та інтернет-повідомлення.

На жаль, технічний прогрес, масова культура і глобалізація буквально розчавлюють рештки фольклорних традицій та інших елементів традиційно-етнографічного комплексу. Тому не дивно, що сучасні спостереження вказують на поступове звуження фольклорної ніші в народній культурі. До того ж сьогодні вже існують села, у яких фактично неможливо записати жодної автентичної народної пісні.

Якщо в західноєвропейському світі подібні процеси давно вже відійшли в минуле, то в Україні вони перебувають у найактивнішій фазі. У цьому контексті Донбаський регіон з його особливою динамічністю дає показовий матеріал для спостережень за сучасним станом фольклорної культури, її історичними та сучасними трансформаційними процесами. Отже, саме сучасними культурними змінами, які найсильніше відбиваються на фольклорній творчості, визначається перший проблемний вектор у дослідженнях фольклору Донбасу.

Більшість респондентів повідомляють, що майже до кінця XX ст. спів був складовою повсякденного і святкового буття селян. Ситуація щодо фольклорного ви-

конавства почала стрімко змінюватися в негативний бік за кілька останніх десятиліть. Тож не дивно, що сьогодні можна натрапити і на такі села, де доживають свій вік найстарші мешканці, які почасти відмовляються навіть пригадувати свою молодість, коли вони співали, а в селі повсюдно і часто звучали народні пісні. З подібними фактами авторка статті зіткнулася під час експедиції 26 червня 2012 року в с. Петропавлівка Тельманівського району Донецької області.

З історії села відомо, що його мешканцями в 1946 році стали переселенці з Лемківщини [3], тому завданням експедиції було виявлення лемківської фольклорної традиції. Результат поїздки виявився нульовий. Лише один з респондентів, М. П. Данило (1941 р. н.) – дуже музикальна людина, з родини, де всі гарно співали, а батько ще й грав на сопілці, мотивував відмову співати тим, що сьогодні на українському радіо можна почути будь-які народні пісні, ще й значно цікавіші, ніж знає він. Зрештою, від Михайла Петровича вдалося записати тільки два зразки – одну строфу пісні «Ой на горі три криниченьки, любив козак три дівчиноньки» і бендерівський (за словами виконавця) розспів «Ще не вмерла Україна». При цьому співак зазначив, що батько забороняв йому співати її, як і пісні січових стрільців чи й інші, страхаючи небезпекою бути арештованим та засудженим. Це було однією з причин зникнення не тільки відповідних жанрів з репертуару місцевих мешканців, але й опосередковано традицій фольклорного співу.

Водночас у багатьох селах спостерігається й інша тенденція – «переключення» співаків на сучасний лад, тобто на пісні з репертуару широковідомих на сьогодні популярних виконавців. Особливо любляють тут співати пісні з репертуару Надії Кадишевої, українських співачок, наприклад таких, як Оксана Білозір чи Раїса Кириченко. Подібні факти було зафіксовано в с. Єгорівка Волноваського району, на хуторі Шевченко с. Глинка, с. Краснопілля Старобешівського району Донецької області (експедиції ДДМА). У с. Первомайське Ясиноватського району Донецької області (спільна експедиція ДДМА і ДОУМЦК) під час сеансу одна зі співачок – К. П. Талі (1941 р. н.) – раптом включила свій мобільний телефон і

продемонструвала записану на диктофоні пісню С. Саричева «Ах черемуха белая» у виконанні Марини Журавльової, продемонструвавши, що їй подобається слухати і співати, ще й наголосила, що саме такі пісні варті того, щоб їх співали сьогодні. А в с. Серебрянка Артемівського району Донецької області (експедиція ВАМДФ 2007 р.) одна зі співачок у дуже ультимативній формі заявила, що такі старі пісні (власне традиційні, до того ж обрядові, які при ній фольклористам вдалося почати записувати від її сусідок) нудні, нікому не потрібні й не цікаві, а треба співати сучасні, якими для неї є пісні з радянських кінофільмів і радянські масові пісні на кшталт «Деревенька моя», сучасні популярні українські, подібні до пісень «Мамина вишня», «Ой на горі два дубки», «Козак гуляє весілля» тощо.

Також для сьогоднішніх носіїв фольклорних традицій, а це переважно люди, які народилися у 30–40-х роках минулого століття, тобто ті, чиї батьки пережили Велику Вітчизняну війну, обов'язковою складовою репертуару є так звані воєнні пісні, як народні (мабуть, немає людини, яка не знає пісень про жінку, що у двох героях не впізнала своїх сина і чоловіка, або про тракториста, якого німці спалили живим прямо на полі), так і авторські («Катюша», «Вьється в тесной печурке огонь» тощо). Саме такі воєнні пісні, за визнанням сьогоднішніх респондентів, і є власне народними. Таку думку можна пояснити тим, що ці пісні свого часу, коли широко побутував колективний спів, склали, дійсно, масовий репертуар. Отже, в означеній ситуації масові пісні або слугують додатком до традиційних народних пісень, або дорівнюють останнім за умови відсутності власне фольклорної традиції, тобто виконують функцію автентичного фольклору.

Цікавий приклад було зафіксовано на хуторі Шевченко с. Глинка. Тут на зустріч із фольклористами зібралися всі мешканці, яких сьогодні налічується трохи більше 20. У ході роботи з'ясувалося, що спільними для всіх присутніх є тільки воєнні пісні, які всі із задоволенням співають. Хоча тут є й інші пісні, які складають другу половину репертуару – це так звані застільні пісні на зразок «Расцвела под окошком белоснежная ива». Саме такі пісні присутні мешканці визнали на-

родними. Вихідці із Західної України (а таких виявилось четверо, які прибули у Донбас протягом 1970–1980-х років, а Г. Ф. Типусяк (1926 р. н.), взагалі приїхала до своєї дочки тільки в 2008 році) знають і співають також «свої» пісні, які решта присутніх слухали із задоволенням, але майже не співали, тоді як «західнянки» легко долучалися до виконання всіх без винятку пісень (експедиція ДДМА 2012 р.).

Зі сказаного постає ще один проблемний вектор дослідження. Він стосується питання автентичності фольклору, що побутує на території Донбасу, а також метропольної ідентичності носіїв фольклорних традицій.

Автентичність фольклору для Донбаського регіону взагалі не може вирішуватися однозначно. Враховуючи те що сучасний склад населення Донбасу почав формуватися не раніше XVII ст., переважна кількість поселень утворилися протягом XVIII–XIX ст., але й до теперішнього часу тут не припиняється міграційний рух (вільні пересування людей є прикметою сучасного глобалізованого світу), тому варто розуміти, що й занесення переселенцями фольклорних традицій також відбувалося не одразу, не з одного метропольного місця-регіону, а поступово-послідовно і з різних країв як української, так і неукраїнських територій (сучасна статистика свідчить, що сьогодні в Донбасі проживають представники понад 130 національностей). Це означає, що на донбаські землі заносилися різнонаціональні та різні діалектно-регіональні (для українців) традиції. Отже, у первісному, вузькому значенні, увесь народнопісенний матеріал, що нині побутує і записується фольклористами в Донбасі, загалом не є автентичним для нього, він весь напливовий, тобто занесений з інших територій у вже сформованому вигляді, у певній стилістиці.

Однак не можна не пам'ятати, що все у світі відносно. А для Донбасу відносність взагалі є його характерною рисою. У будь-якому випадку особливо яскраво це проявляється у фольклорі. Так, переселенські пісні, які побутують на донбаських землях кілька століть, усе-таки можуть вважатися автентичними, бо потрапили сюди тоді, коли інших традицій (включаючи етнічний і стильовий факто-

ри) у цій місцевості не існувало (письмові музичні традиції, які могли побутувати в середовищі поміщицьких чи інших аристократичних шарів, у тому числі й у міського населення, також не враховуються, оскільки ці осередки у XVIII–XIX ст. на території Донбасу були дрібними й малочисельними).

Варто також додати, що у свідомості пересічних мешканців Донбасу переселенський статус новоприбулих зберігається фактично протягом життя лише одного покоління і обов'язково пов'язується з місцем народження людини. Тому переселенцями (до речі, з'ясування місця народження і часу прибуття до певного села відбувається переважно на прохання фольклориста на сеансі запису фольклору) сьогодні вважаються лише ті люди, які народилися за межами Донбасу і навіть за межами конкретного села і прибули сюди або дітьми разом з батьками, або вже дорослими. В останньому випадку люди часто розмовляють говіркою, вони можуть дотримуватися певних традицій, мати в репертуарі відповідні народні пісні.

Названі елементи етнографічного комплексу одночасно слугують об'єктивними чинниками для збереження ідентичності переселенців як у їхній свідомості, так і у свідомості сусідів. Такі люди, і особливо це стосується вихідців із західних або центральних областей України (таких тут часто називають «чисто українці» або «справжні українці» на протигагу місцевим, які інколи називають себе «перевертнями» або «хохлами»), і самі чітко усвідомлюють свою регіональну (етнонаціональну для неукраїнців) ідентичність, і не менш точно виокремлюються односельцями.

Пісенні традиції в цілому, як і окремі фольклорні зразки, що занесені на донбаські землі такими власне «реальними» переселенцями, є стосовно до донбаської автентики напливовими, хоч правильніше називати їх переселенськими.

Таким чином, фольклорний матеріал донбаських мешканців має дві складові – автентичний фольклор, який функціонує в середовищі співаків, народжених у Донбасі не менше ніж у двох поколіннях (діти й батьки), і переселенський фольклор. Останній занесений у донбаські села представниками найпізнішої переселен-

ської хвилі, яка припала на 60–70-ті роки минулого століття, коли в Донбас їхали «по набору», «по вербовці» або шукали кращого життя, утікаючи, наприклад, від руйнівних повеней карпатського регіону.

Врахування часового фактору переселення носіїв фольклорних традицій у Донбаський регіон дозволяє встановити тільки відносний статус традицій щодо їх автентичності або напливовості/переселенськості. Не можна забувати ще один фактор вияву і збереження традиції. Ідеться про жанрову належність і стилістику, що позначають власне абсолютний статус конкретних пісенних зразків.

Лише кілька прикладів достатньо навести, щоб пересвідчитися в цьому. Саме «реальні» переселенці часто зберігають у своїй пам'яті весільні або календарно-обрядові пісні весняно-літнього циклу і, звичайно, лірику найрізноманітніших тематичних груп. Як правило, такі зразки записують від сольних виконавців чи від ансамблів родичів. Наприклад, у с. Орлово-Іванівка Шахтарського району Донецької області влітку 1998 року від О. П. Петрянич (1933 р. н.), переселенки 1957 року зі Львівської області, були записані купальська «Ой на Івана, на Купала», колядки «Нова радість стала», «В глибокій долині сталася новина», «Бог предвічний нам народився». У с. Сонцеве Старобешівського району в червні 2012 року пісні Тернопільщини було записано від двох сестер – Г. В. Ковтун (1940 р. н.) і В. В. Папакіної (1943 р. н.), які народилися у с. Мишківці Гусятинського району Тернопільської області, а в Донбасі проживають з 1960-х років. У с. Первомайське Ясинуватського району в червні 2012 року від К. П. Талі, уродженки Сумської області (у Донецькій обл. проживає з 1963 року), було записано веснянку «Та вже ж весна, та вже ж красна», шість весільних, низку ліричних пісень, яких не знають її приятельки, хоч раніше їм часто доводилося співати разом.

До речі, під час експедиційного сеансу, респондентами якого були чотири жительки с. Первомайське, деякі пісні довелося записувати в кількох варіантах, які жінки могли співати лише нарізно, бо ніяк не вдавалося їх «вистроїти» в ансамблевому виконанні. У розмові зі співачками одразу було з'ясовано, що В. Ф. Шевченко (1936 р. н.) родом із кубанських козаків,

К. П. Талі (1941 р. н.) переїхала із Сумської області, а Р. І. Пиленок (1941 р. н.) і О. П. Степутіна (1941 р. н.) місцеві, що і є причиною їхньої незіспіваності. Однак це стосувалося тільки виконання деяких традиційних пісень, які співачки почали пригадувати на прохання фольклористів. Загалом у репертуарі жінок достатньо і таких творів, спів яких об'єднує їх у злагоджений колектив.

Подібна ситуація досить часто простежується у фольклорі Донбасу. Крім того, тут часто виникали і продовжують виникати ситуації тісного, у тому числі власне пісенно-виконавського, контактування між собою носіїв різних традицій. У такому випадку відповідні пісні обох (або більше) традицій є в абсолютному сенсі автентичними (саме такий випадок описано вище на прикладі с. Первомайське).

Проте не завжди однакова кількість носіїв різних традицій в одному селі призводить до взаємодії цих традицій, сприяючи утворенню місцевої інтегрованої або складеної традиції. Вище згадувалося с. Петропавлівка Тельманівського району Донецької області, де майже нічого не вдалося записати. У цьому селі ще з дореволюційних часів жили німці (до 1941 р. нараховувалося 78 родин) і народжені у змішаних шлюбах «руско-німці» (за місцевим визначенням), перших у 1940–1941 роках виселили, а дехто з других залишився, і навіть сьогодні в селі живуть їхні нащадки. Крім них, у селі ще до війни оселилися росіяни, вихідці з Курщини й Орловщини, а в післявоєнних 1940-х роках сюди прибули лемки із сіл Клопотниця, Перегринка Краківського воєводства. М. П. Данило так пояснив вибір Донбасу для переселення: хтось їхав до Канади й Америки, а от вони – близько п'ятнадцяти родин – вирішили поїхати до шахтарсько-промислового Донбасу, бо були впевнені, що саме в цьому регіоні багато підприємств, а отже, і можливостей для працевлаштування і забезпечення заможного життя, чого вони були позбавлені на батьківщині. Крім цієї компактної групи, у Петропавлівку прибували переселенці з інших західноукраїнських земель.

За розповідями М. П. Данила, родини Серняків, С. В. Вихованця (колишнього директора клубу), О. П. Путрі (у дівочтві Дудко), раніше в селі багато співали, особливо жінки, які працювали в польо-

вих бригадах. Це були найрізноманітніші пісні – як українські, так і російські. Однак у зошиті О. П. Путрі (1945 р. н.), у якому вона записала деякі улюблені пісні, виявилися тільки пізні російські народні й авторські пісні. Жінка також сказала, що дуже гарно співала її свекруха-росіянка, можливо, цим пояснюється зміст пісенного зошита. У підсумку всі респонденти визнали, що сьогодні в селі абсолютно ніхто не співає.

Проте описана ситуація не є однозначно типовою для Донбасу. Фактор компактності, тобто кількісного переважання вихідців з однієї регіональної чи національної території, дуже по-різному відбивається на пісенному фольклорі. Так, у селах Званівка, Роздолівка і Чубарівка Артемівського району Донецької області живуть нащадки переселенців 1951 року із с. Ліскувате Хирівського району колишньої Дрогобицької області (нині це територія Польщі). Незважаючи на те що галичани прибули сюди не на порожнє місце, їхня традиція виявилася «сильнішою» і залишається автентичною для місцевого населення, яке представлено переважно галичанами.

До речі, досить дивний факт було зафіксовано в сусідній із цими селами Дронівці (експедиція ВАМДФ). Запис пісень тут був здійснений у серпні 2007 року від Бут О. Й., 1928 р. н. Ця жінка завжди гарно й багато співала, тривалий час співала в церковному хорі, майже до останнього часу її запрошували на відспівування небіжчиків (псальмова традиція тут і зараз дуже міцна). Серед п'яти зразків, що включають дві щедрівки, маланку, засіванку і колядку, виявилася відома для цього регіону колядка «Нова радість стала». Її Олександра Йосипівна визначила як пісню, що співається на поминках – на 40-й день, на рік.

Таку «помилку», імовірно, можна пояснити так. По-перше, оскільки інших пісень із західноукраїнського репертуару немає серед дронівських, то можна припустити, що співачка відчуває «чужу» стилістику. По-друге, за своїм текстом ця колядка має церковний зміст, чого немає в інших зимових піснях дронівців. По-третє, стилістика псалмів з церковною тематикою і відповідною мелодикою також дуже відрізняється від «світських», суто фольклорних українських зразків, які

входять до основного побутового репертуару співачки. До речі, псальмова традиція Донбасу також внутрішньо досить неоднорідна. У будь-якому разі серед поетичних текстів трапляються зразки як з українізованими або староукраїнськими текстами і відповідними мелодіями, так і з власне російськими текстами, що відповідають сучасній російській мові, а в мелодиці відчутна або церковна традиція, або стилістика масової (колгоспної) пісні. Отже, не дивно, що і названий зразок колядки був віднесений до псальмової традиції. Проте, коли в жовтні 2007 року на запис пісень у Дронівці (експедиція ДОУМЦК) зібралася вже п'ять жінок, «помилку» було виправлено і спільними зусиллями співачки пригадали, що цю колядку вивчили не так давно, років три тому з отцем Костянтином, що служить в Артемівську й у Званівці.

Цікавою є ситуація з російською пісенною традицією. Тут є різні типи сіл з російським населенням. Так, вважається, що с. Торське Краснолиманського району Донецької області було засноване у XVIII ст. Майже до кінця 1990-х років тут зберігалася дуже яскрава південноросійська пісенна традиція. Але учасники експедиції ДДМА 1998 року зафіксували вже буквально її залишки. Зроблений тоді запис пісень навіть не можна вважати повноцінним, оскільки виконавиці були настільки поважного віку (1913, 1919, 1933 р. н.), що вже не дочували і не могли достовірно відтворювати мелодії пісень. А ті співачки, яких на момент експедиції можна було вважати активними носіями традиції, знали лише кілька пісень і могли співати їх тільки під баян як учасниці клубівського фольклорного ансамблю. Але цією російською традицією, як з'ясувалося під час експедиції, не обмежувалася пісенна культура Торського.

В іншому кінці с. Торське вдалося виявити суто українську пісенну традицію, причому виконавиці чітко її ідентифікували, усвідомлювали її відмінність від південноросійської. Звичайно, у цій ситуації виникло питання стосовно взаємодії між двома різнонаціональними традиціями, що побутували в одному селі. Відповідь була очевидною. Російська традиція поповнилася зрусифікованими українськими колядками й щедрівками, а також широковідомими ліричними піснями.

Українські співачки також мали різномовний репертуар, при цьому російські пісні не українізували, однак серед російських виявилися тільки пісні найпізнішого стильового шару на зразок «Пасла стадо овец деревенская Катя-пастушка», «Отец мой был природный пахарь», пісні на воєнну тематику, а українська пісенність була представлена переважно класичною лірикою.

Під час експедиції 2007 року, здійсненої автором і учасниками дитячого фольклорного ансамблю «Співаночки», відбулася зустріч з нащадками російських старообрядців, які піддалися агітації і переїхали до Приазов'я, у с. Єланчик і хутір Бердянський 1946 року із с. Казашка Махала, що в Болгарії. Тут ситуація зовсім інша, порівняно з подібними компактними групами. За період трохи більше ніж півстоліття російська пісенна традиція майже остаточно поглинулася українською, незважаючи навіть на такий потужний фактор, як релігійний, а саме – належність до старообрядців. Власне, автентичний російський пісенний репертуар вже майже забутий – кілька пісень у неповних версіях або тільки згадки про деякі обрядові зразки вдалося записати від Є. О. Яковлевої (1923 р. н.).

При цьому знахідкою для фольклористів стала родинна виконавська група із трьох рідних сестер і їхньої сусідки. Але тільки одна з них, Н. М. Капінос (1944 р. н.), зберегла в пам'яті пісні «свої» старообрядської традиції, які перейняла від мами. Найцікавішим виявився широковідомий у старообрядців «Змій». Загалом, основу репертуару співачок складають відомі і російські, і українські пісні, переважно пізнього стильового шару. Дуже несподівано було почути від них українські весільні приспівки. На запитання, звідки і як давно знають ці пісні, жінки з готовністю відповіли, що коли приїхали на Донбас, тут побутували лише українські пісні, і весілля відповідно грали винятково за українським обрядом. Тож не можна було не запам'ятати весільних пісень, які довелося жінкам і чути, і виконувати неодноразово.

Отже, у фольклорному комплексі Донбасу і пісенні традиції в цілому (найменшою одиницею в такому випадку може бути традиція конкретного села), і окремі пісенні зразки (у репертуарі як сольних

виконавців, так і ансамблів – хоч випадково зібраних фольклористами, хоч міцних родинних) виявляють різні рівні збереженості метропольної стилістики. Але, якщо окремі пісенні зразки можуть зберігатися і навіть консервуватися у пам'яті окремих виконавців, інколи родинних ансамблів (наприклад, Н. М. Капінос із хут. Бердянський, сестри Г. В. Ковтун і В. В. Папакіна із с. Сонцеве тощо), то пісенні традиції або повністю асимілюються, або навіть остаточно зникають (лемківська традиція в с. Петропавлівка, старообрядська – на хут. Бердянський), або за умови кількасотрічного функціонування на донбаських землях репрезентують вже власне місцеву стилістику, у будь-якому разі виконавці не пам'ятають метропольної «адреси» своїх предків (такими можуть уважатися традиції сіл Семенівка, що є околицею м. Краматорська, Андріївка Волноваського району, с. Маринівка Шахтарського району Донецької області тощо).

При цьому слід пам'ятати, що на Донбасі в більшості сіл, таких як, наприклад, Орлово-Іванівка Шахтарського, Міньківка Артемівського, Райгородок Краснолиманського районів Донецької області тощо, переважають традиції, які умовно можна вважати донбаськими, але серед мешканців є й «реальні» переселенці – вихідці із західноукраїнських земель. Унаслідок цього місцевий репертуар поповнився окремими піснями, переважно церковними колядками, а, наприклад, купальські, залишилися лише в пасивній пам'яті переселенців.

Окремого розгляду потребує с. Єгорівка Волноваського району. Його засновано 1843 року, однак пісенна традиція тут яскраво виокремлюється з-поміж сусідніх. Достатньо сказати, що за місцеву говірку мешканців прозвали «пайдунами» – від слова «пайду», тобто «піду», що підкреслює фонетичне «акання» у їхній вимові, хоча традиційний репертуар співаків суто український. Глибший аналіз єгорівських пісень ще попереду, однак можна сказати, що тут, як це сталося в інших селах регіону, не відбулося нівелювання метропольної стилістики – у селі її вважають чернігівською, оскільки всі знають легенду про те, що село заснували декабристи Чернігівського полку, які відбули покарання в Сибіру, а опісля осели-

лися у Донбасі. Також відомо, що одним з перших поселенців Єгорівки був якийсь Єгор із Чернігівської губернії. Варто навести і такий красномовний факт. Співачки із с. Іскра Великоновосілківського району, почувши на презентації весільного збірника [7] єгорівські пісні, здивувалися і визнали складність і незвичність звучання останніх.

Отже, історичний фактор (коли і вихідцями звідки було засновано поселення), фактор компактності (кількісно-відсоткове співвідношення мешканців – носіїв певних традицій), психологічний чинник та музикальні здібності і виконавська активність співаків можуть допомогти фольклористу з визначенням статусу конкретного пісенного зразка щодо його автентичності чи напливовості. Додатковими тут можуть стати і такі фактологічні відомості, як інформація про конкретну людину, яка колись привезла пісню в село, і навіть приблизний час появи пісні в місцевому репертуарі. Таку інформацію надають самі виконавці.

Наступний проблемний вектор досліджень пов'язаний з неоднозначністю етнографічної характеристики Донбасу. Як уже зазначали, Донбас – поняття не етнографічне, а територіально-виробниче і використовується з XIX ст., а у свідомості його мешканців, як і сусідів, закріпилося, мабуть, тільки з XX ст., від часу активного державного розвитку вугільної та металургійної промисловості. Тобто сучасна географічно-економічна єдність Донбасу не збігається з історико-етнографічним регіонуванням цієї частини України. Насправді Донбаські землі охоплюють периферійні (маргінальні) райони Слобожанщини, Донщини, Приазов'я, Запоріжжя, Нижньої Наддніпрянщини [1, к. 47–48], а з погляду фольклорно-стильової цілісності представляють «перехідну зону».

Теоретичне обґрунтування і визначення поняття «перехідної зони» як об'єкта мелогографії здійснено в однойменній праці Г. Коровиченко [2]. Перехідною зоною дослідниця називає «територію, музичний фольклор якої характеризується наявністю у ньому музичних явищ, властивих *пограничним (двом чи більше)* [курсив наш. – О. Т.] протиставним діалектам» [2, с. 138], сумісне функціонування яких обумовлюють географічні, історичні, соціально-економічні (у тому

числі й міграційні процеси) кордони. Крім того, перехідні зони можуть бути міжетнічними, міждіалектними або міжсубдіалектними [2].

Стосовно до території Донбасу поняття перехідної зони дещо трансформується, точніше воно вже має кілька рівнів виявлення. Так, з позицій історико-етнографічного регіонування, на території Донбасу мають існувати перехідні зони на пограниччі Слобожанщини і Донщини, Слобожанщини і Приазов'я, Слобожанщини і Запоріжжя, Приазов'я і Запоріжжя, Приазов'я і Нижньої Наддніпрянщини міжетнічного, міждіалектного або міжсубдіалектного характеру. Такі перехідні зони мають бути визнані як зони першого рівня.

Однак вони, мабуть, не встигли сформуватися (або їх ще не встигли дослідити, але, імовірно, уже й не вдасться дослідити), оскільки історично ці території вирізнялися значними міграційними процесами. Учасниками цих процесів були як віддалені в етнокультурному плані етноси (особливо у доосілий період), так і представники різнодіалектних груп українського етносу або різних етносів, які почали потрапляти сюди з XVIII ст., коли цими землями став розпоряджатися царський, а далі, у XX ст., – і радянський уряди (власне осілий період). Унаслідок цього, як зазначає П. Лаврів [4], на території Донбасу ніколи не було замкненого стійкого контингенту первісних поселенців. Етнічний склад тут формувався завдяки переселенцям, які утворювали і більш компактні, і одразу змішані групи на основі запорозьких козаків, українських селян з Лівобережної, Правобережної України, Слобожанщини, російських селян із Брянщини, Калущини, Смоленщини, Курщини, донських козаків, російських старообрядців, греків, волохів, болгар, циган, німців тощо [4].

Унаслідок такої соціально-економічної історії на Донбаських землях утворювалися множинні перехідні зони другого рівня. Такі зони охоплюють території, музичний фольклор яких характеризується наявністю в ньому музичних явищ, що сформувалися на іншій – метропольній – території, і були перенесені в нові умови. Також ці музичні явища можуть бути властиві різним діалектам української етнічної культури або різним етнічним тра-

диціям (хоча зрозуміло, що стосовно до своєї етнічної культури в цілому, ці традиції також є діалектними).

Отже, фактор множинності можна визнати як одну з головних характерних рис фольклорної культури Донбаського регіону (усі наведені приклади саме це і підтверджують). При цьому кожна з перехідних зон другого рівня має особливості, зумовлені багатьма чинниками: час переселення носіїв традиції, їх кількість і компактність розселення на новій території, функціонування однієї чи одразу кількох, як споріднених, так і ні, сусідських традицій (в одному або в сусідніх селах), можливості їхнього контактування, людський виконавський фактор, тобто наявність талановитих і творчо активних виконавців серед носіїв тієї чи іншої традиції.

Підсумовуючи представлений загальний огляд фольклорної ситуації у Донбаському регіоні, варто зауважити, що саме фактор множинності є головним фактором, що обумовлює включення фольклору в процеси трансформації. З'ясування особливостей цих процесів – актуальне завдання, що визначає ще один проблемний вектор дослідження фольклору Донбасу.

Література

1. *Клименко І., Гончаренко О.* Географія аудіопублікацій української етномузики / І. Клименко, О. Гончаренко // Слов'янська мелогографія. – Кн. 1. Ч. 2. Атлас / Проблеми етномузикології. – К., 2010. – Вип. 5. – 48 к.

2. *Коропниченко Г.* Перехідна зона як об'єкт мелогографії (на матеріалі весільних наспівів межиріччя Тетерева та Ірпеня) / Г. Коропниченко // Проблеми етномузикології. : зб. наук. статей. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 137–166.

3. *Кратюк О. А., Серняк П. С.* Рідне село Перегримка / О. А. Кратюк, П. С. Серняк. – Донецьк : Наука і освіта, 2008. – 144 с.

4. *Лаврів П.* Історія Південно-Східної України / П. Лаврів. – Л. : Слово, 1992. – 152 с.

5. Народні пісн : записи Людмили Єфремової. – К. : Наукова думка, 2006. – 575 с.

6. Протекших дней очарованье... Сказки, песни, частушки, присловья, записанные Петром Тимофеевым / сост., предисл. П. Т. Тимофеева / П. Тимофеев. – Донецьк : Донбасс, 2008. – 220 с.

7. *Тюрикова О. В.* Музичний фольклор Донбасу: весільні пісні / О. В. Тюрикова. – Донецьк : Юго-Восток, 2005. – 440 с.

8. *Тюрикова О. В.* Музичний фольклор Донбасу: календарно-обрядові пісні Донецької та суміжних областей / О. В. Тюрикова. – Донецьк : Юго-Восток, 2009. – 341 с.

9. *Тюрикова О. В.* Русійний компонент фольклорної динаміки (до вивчення фольклору Донеччини) / О. В. Тюрикова // Проблеми етномузикології : зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 2. – С. 294–316.

Примітки

¹ Донбас – назва територіально-виробничого комплексу, промислова історія якого розпочинається тільки у XVIII ст., коли було здійснено перші геологічні описи Донецького вугільного басейну. Власне, від скорочення назви останнього і утворилося слово «Донбас», яким сьогодні називають адміністративно-економічний регіон на крайньому сході України, включаючи територію Донецької, Луганської, частково Харківської та Дніпропетровської областей.